

Уруш галаба билан тамомланиб, тинч қурилишга ўтилгандан сўнг Ўзбекистон республикасининг ижтимоий сиёсий ва иқтисодий ҳаётида халқ хўжалик масалалари, ташкилий ва маданий оқартув масалалари асосий ўринни олди. 1946-1947 йиллардаги Ўзбекистоннинг ҳамма жойида туман ва шаҳар фирка комиссиялари бўлиб ўтди. “СССР халқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946-1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик режаси тўғрисидаги қонун қабул қилинганлиги муносабати билан фирка ташкилотларининг ташвиқот-тарғибот ишлари тўғрисида” собиқ иттифок қомфиркаси марказқўмининг қарорини амалга ошириш борасида ишлар қизитиб юборилди. Урушдан кейинги йилларда республика фирка ташкилотлари ва уларда аъзолар сонининг ўсиши қучайди. 1954 йилнинг февралида республика фирка ташкилотида 11127927 аъзо ва 138861 номзод бор эди.

Бу йилларда ҳам республикада “фирка ҳукмронлиги” давом этиб шўроларга қасаба уюшмаси ва ёшлар ташкилотига унинг раҳбарлиги янада қучайди. Шундай бўлсада, жумҳуриятда ижтимоий ташкилотлар фаолиятида ташаббусқорлик, жонбозлик давом этди.

1957 йилнинг охирида Ўзбекистонда бир бутунликка миллиондан кўпроқ қасаба уюшма аъзолари бўлиб улар 12 митнгга бошлагич қасаба уюшмаларида бирлашган эди. Қасаба уюшмаларининг ташаббуси билан 1958 йилда Республикада ихтирочилар республика жамияти ташкил этилди ва у Ўзбекистонда халқ хўжалигини ривожлантиришга хизмат қила бошлади. Урушдан кейинги 5 йилликларда республика ёшларнинг ижтимоий ҳаёт соҳаларидаги ҳиссаси катта бўлди. Чунончи ёшлар бригадаларидан 1148 таси ва республиканинг ишчи ёшларидан 80 минг киши 1947 йилда 4-5 йиллик топширикларни муддатидан олдин бажариш учун юриш эълон қилиб, беш йилликнинг икки йили режасини муддатидан илгари бажардилар. Ёшлар иттифоқи бошлиқ бригадалар иқтисодий тежамқорлик давлат маблағларини тежаш ҳаракатини бошқардилар чунончи Тошкент электр кабель заводининг ёшлар ташкилоти мўлжалланган тадбирлани амалга ошириши натижасида заводнинг 130 минг сум маблағи тежалди. 1949 йилда Ўзбекистон ёшлар ташкилоти сифатида 280 минг аъзо бор эди. Улар кўпгина ватанпарварлик ташаббуси билан чиқиб Ангрен қурилишларда Мирза чўл ва марказий Фаргона ерларини ўзлаштиришда фаол қатнашдилар. Улар тинчлик ва дўстлик учун қураш байроғи остида Прагада 1947, Бухаресда 1953 йил Москвада 1957 йил ўтказилган халқаро ёшлар фестивалида иштирок этдилар. 1951 йилда Қаҳон тинчлик кенгаши Берлин сессиясининг “Беш буюқ давлат ўртасида тинчлик аҳднома (битим) тузиш тўғрисидаги мурожаотига имзо” тўплаш ҳаракати кенг авж олиб келди Республика меҳнатқашларидан 887311 киши бу ҳужжатга имзо чекди. 1995 йилда Ўзбекистон жаҳон тинчлик кенгашининг ядро

уриши хавфига қарши мурожатига 4 023 826 киши қўл қўйди. Республикада тинчлик учун атом уриши хавфининг олдини олиш учун мавзуда кўп минг кишилик митинглар йигилишлар ўтказилди. Сухбатлар телевизион кўрсатувлар ташкил этилди. Бирок урушдан кейинги йилларда “фирка хукмронлиги” нинг мустахкамлиги унинг бош рўлини ўйнаш борасидаги фаолияти африм фирка ва давлат раҳбарларининг ноқонуний ҳатти ҳаракатлари бошқа минтакалардан бўлганидек республикамиз ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётда ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

Режага асосан республикада саноат ишлаб чиқариш 89 фоизга, кишлоқ хўжалик маҳсулотларини эса 52 фоизга кўпайтириш кўзда тутилган эди. Биринчи навбатда саноатнинг химия, электроэнергетика, кишлоқ хўжалик машинасозлиги, кон саноати (биринчи қайта ишлаш соҳасини) тармоқларини ривожлантиришга катта эътибор берилган эди. Кишлоқ хўжалиги соҳасида эса асосан пахтачиликни ривожлантиришга эътибор қаратилган эди.

Режада республика вилоятлари хўжаликларидаги устивор тармоқлар ҳам белгилаб берилган эди. Жумладан Фарғона водийсида пахтачилик Тошкент вилоятида кўпроқ пахтачилик сабзавотчилик, чорвачилик, кўмир, рангли металлургия, химия, энергетика соҳаларини. Бухоро вилоятида пахтачилик, қоракўлчилик ва пиллачиликни ривожлантиришга кўпроқ эътибор берилган эди.

Режага асосан Ўзбекистонда капитал қурилиш учун 3.900 млн. Сўм ажратилган эди. Бу вазифаларни бажаришда кадрларнинг молиявий ресурсларнинг, техника асбоб-ускуналарнинг етишмаслиги каби кийинчиликлар мавжуд эди.

1946-1950 йиллар мабойнида республикамизда 150 та йирик саноат корхоналари қуриб ишга туширилди. Саноатнинг янги тармоқлари қора ва рангли металлургия, станоксозлик вужудга келди. Иккита йирик “Чирчиксельмаш” ва “Ўзбексельмаш” машинасозлик заводлари қурилиб ишга туширилди. 1950 йилда 1946 йилга нисбатан машинасозлик 19 баробар ўсди, табиий газ олиш 3 баробар ўсди, электроэнергия 480 млн.дан 2.665 млн.квт соатга етди, енгил ва тўқималик саноати 128.7 фоизга кўпайди.

Беш йил ичида республика жами саноат маҳсулоти 183 фоизга ортди. Кўкон шаҳар заводининг Украинага кўчирилиши мунособати билан шакар ва спирт ишлаб чиқариш бажарилмаган эди. Химия, уй-жой қурилиши соҳалари бўйича ҳам капитални ўзлаштириш бўйича белгиланган режалар бажарилмади. Бирок бу беш йилликда иттифок микёсидаги корхоналарнинг маҳсулти 4.8 баробар кўпайган ҳолда, республика бошқарувида бўлган маҳаллий саноат атиги 8 % га ўсди ҳолос. Ўтган беш йил ичида кишлоқ хўжалик соҳасида ҳам қисман, ривожланиш содир бўлди. Режа бўйича 1953 йил охирига бориб республикада пахта етиштириш 2 миллион 139 минг тоннага етказилиб, 1940 йилга нисбатан 54 % га кўпайтириш мўлжалланган эди. Шу мақсадда Богдод ва Хоразм коллекторлари, Шеробод, Шимолий ва катта Тошкент каналлари ҳамда Каттакўргон, Ўрта тўқай сув омборлари қуриб ишга туғирилди. Кишлоқ хўжалик ходимларига 9 мингдан ортиқ трактор ва кишлоқ хўжалик асбоб ускуналари етказиб берилди.

Республикада 30 центнерчилик ҳаракатида минглаб пахтакорлар қатнашдилар. Бу ҳаракатда Замира Муталова, Мехринисо Ўбайдуллаева қабилар меҳнатда катта жасорат кўрсатдилар. Пахтачилик 1947 йилда 1940 й даражасига етиб, 1950 йилда давлатга 2.116 минг тонна пахта сотилди. Ҳосилдорлик гектаридан 14.7 центнердан (1940 й) 21.1 центнерга (1950 й) етди. Шу билан бирга пахта яққа ҳокимлиги, пахтачилик меҳенизациялаштириш ва химиялаштириш ҳаракати қучайди. 1948 йилда пахта териш

машиналари ишлаб чиқарилгач, гўза баргини тўкишда бутифос ва меркаптопос қўлланила бошлади.

Чорвачилик соҳасида бажариб бўлмайдиган ноаниқ режалар қабул қилинган эдики, натижада бу вазифалар бажарилмади.

Ипакчилик соҳасида эса 1940 йилдаги 685.4 тонна ўрнига 1950 йилда тонна пилла давлатга сотилиб, катта ютукка эришилди.

Кишлоқ хўжалигида моддий-техника базасининг ишлаб чиқарувчилар моддий манфаатдорлик даражасининг пастлиги, пахта яқка хокимлигининг кучайиши каби муаммолар мавжуд эди.

1951-1955 йилларга мўлжалланган биринчи беш йилликда ялпи саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришини 54 фоизга, ялпи кишлоқ хўжалик маҳсулотини 50 % ўстириш, пўлат ишлаб чиқариш 80 фоизга, прокат ишлаб чиқариш 70 фоизга кўпайтириш мўлжалланди. Халқ хўжалигига сарф қилинган маблағ олдинги беш йилликдагига нисбатан икки баробардан кўпроқ бўлди. Самарканд суперфосфат заводи, Олтин топган кўргошин-калай комбинати, Тошкент чини заводи, Чирчик шиша заводи, Куйибўзсув, 2 та Наманган ГЭСлари, Андижон ГРЭСлари ишга туширилди. Электр энергияси ишлаб чиқариш 1950 йилдаги 2,682 млн.квт.соатдан 1955 йилда 3,880 млн.квт.с га етди. Кўмир казиб олиш 70 фоизга, машинасозлик икки баробар, минерал ўғитларни ишлаб чиқариш 81 фоизга, тўқимачилик саноати 15 фоизга ўсди. 50 йилларнинг охирида 1300 дан ортиқ фабрика ва заводларни бирлаштирган саноатнинг 70 тармоги мавжуд эди. Бирок бешинчи беш йиллик режанинг бажарилиш яқунларини таҳлил қиладиган бўлса бу даврда саноат маҳсулотининг йиллик ўсиш даражаси кескин камайиб борди. Олдинги муаммоларнинг биронтаси ҳам халқ қилинмади.

1. Энергетика соҳаси бошқа тармоқларининг ривожланишидан орқада қолмоқда эди.

2. Йилдан йилга капитал қурилиши бўйича режалар бажарилмай қолаверди.

3. Нефть қонларини қидириб топиш ишларининг қисқариши туфайли нефтни казиб олиш пасайди.

4. Енгил саноатнинг 25 фоиз қорхоналар маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича қўрсаткичларни бажармадилар.

5. Меҳнат унумдорлигининг ўсиш даражаси пасайиб борди. Режалар асосан халқ хўжалигини жадал ривожлантириш ҳисобига бажарилди. Беш йил ичида халқ хўжалигига капитал маблағ сарфлаш 2.3 баробар кўпайишига қарамай, ялпи саноат маҳсулоти зўрға 1.6 баробар меҳнат унумдорлиги эса 1.2 баробарга ўсди. Бу далиллардан кўриниб турибдики капитал маблағларни сарфлаш қутилган самарадорликни бермади.

6. Республикада ишлаб чиқарувчи қучларни жойлаштириш нотеқис эди. Масалан 1955 йилда ялпи саноат маҳсулот ишлаб чиқаришда Тошкент вилоятининг ҳиссаси 39.8 фоиз бўлгани ҳолда Сурхандарё вилояти ҳиссаси эса 1.7 фоизга тўғри келди.

1954 йилнинг февралда собиқ ҳуқумрон фирка марказкомининг ва Собиқ иттифок ҳуқумати “Ўзбекистон ССРда 1954-1958 йилларда пахтачиликни янада ривожлантириш тўғрисида” қарор қабул қилиниб, унда сув хўжалигини яхшилаш, пахта етиштиришни механизациялаштириш, кадрлар тайёрлашга катта эътибор берилди. 1958 йилда МТСлар қайта қурилиб, кўплаб машина ва тракторлар қолхозларга сотилди. 1953-1955 йилларда 130 минг гектар янги ерлар ўзлаштирилди. Тракторларнинг сони қишлоқ хўжалигида 33.5 мингдан (1951 йил) 46.8 мингга (1955 й) етиб, 40 фоизга кўпайди. МТСлардаги пахта териш машиналарининг сони 3.3 мингдан 15.1 мингга етди. Беш йил

ичида давлатга 12 716.1 минг тонна пахта сотилган бўлсада 1951-1956 йилларда пахта тайёрлаш режаси бажарилмади.

1959-1965 йилларни ўз ичига олган етти йиллик режа кўрсатмалари бўйича 1965 йилда 1958 йилга нисбатан миллий даромад 62-65 фоизга, кишлоқ хўжалиги маҳсулоти 70 % га кўпайиши керак эди. Капитал қурилиш юзасидан 164 та йирик саноат корхоналари қурилиб ишга тушурилиши режалаштирилган эди. Ишчи ва хизматчиларнинг фидокорона меҳнати туфайлигина 1965 йилда 1959 йилга нисбатан ялпи саноат маҳсулоти 1.8 баробарга ўсди. Ижтимоий ишлаб чиқаришда энергетика, химия, машинасозлик, рангли металлургиянинг салмоғи 18-28 фоизга кўпайди. Газ қазиб олиш 1958 йилги 126 млн.куб.м.дан 1965 йили 16.475 млн.куб.м га етди. Бухоро Урал магистрал қувири қурилиб ишга туширилди. Етти йилликда Ўзбекистон маҳсулотларининг (марказ орқали) чет мамлакатларига экспорти 54 фоизга ўсди. 1963 йилга келиб, Ўзбекистонда 1400 қолхоз ва 182 савхоз фаолият кўрсатаётган эди. Қарши, Шеробод, Аму Бухоро магистрал каналлари қурилиб ишга туширилди янги ерлар ўзлаштира бошланди.

Қишлоқ хўжалигини механизациялаш соҳасида ҳам маълум ишлар қилинди. 1964 йилда қолхоз ва совхозларга 64 минг трактор 16.4 минг пахта териш машиналари, 59.6 минг қултиваторлар сотилди. Етти йилликда механизатор кадрларга эътибор кўрсатилиб 96 минг тракторчи тайёрланди. Шу йилларда Турсуной Охунова, Жавод Кўчиев, М.Умрзоков каби механизаторларнинг номи машҳур эди.

Юқоридаги кўрсаткичларга қарамай қорхоналарнинг самарадорлик даражаси паст эди. Қишлоқ хўжалиги бўйича етти йиллик вазифалар бажарилмади. Саноатдаги ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг сифати жаҳон андозаларидан орқада қола бошлади. Пахта яққа ҳокимлиги қучайди Орол муаммоси бошланди. Халқ хўжалигининг жадал тарзда ривожланиш имкониятлари тугаб бормоқда эди. Етти йилликда бошланган иқтисодий ислохатлар охирига етказилмади. Бунинг устига 70-80 йилларда халқ хўжалиги раҳбарлик қилишдаги маъмурий буйруқбозлик янада қучайди. Қўшиб ёзиш бюрократизм, субъективизм иллатлари кенг ёйила бошлади. 70-80 йилларда қишлоқ хўжалиги ривожланиш даражасининг пасайиб боришини қуйидаги кўрсаткичлардан ҳам кўриш мумкин.

Бундай тасвирлаш ҳолатларини 80 йиллар ўрталарига келиб, бутун соҳиб иттифокда бўлганидек республика халқ хўжалиги тараққиётида ҳам бир жойда депсиниб қолиш ҳолатларини вужудга келтирди.

Пахта яққа ҳокимлиги ва унинг оқибатлари

Пахта экин майдонларининг ўринсиз қенгайтирилиши ва агротехника қоидаларининг бузилиши туфайли ернинг ҳосилдорлиги пасайиб кетди. Ҳосилдорликни ошириш учун экин майдонларида қаддан ташқари ортикча минерал ўғитларидан қойдаланиш оқибатида бу ерлар маълум бир вақтдан кейин батамом яроқсиз қолга келиб қолди. Қўрик ва бўз ерларни ўзлаштириш, Ўрта Осиёнинг йирик қарёлари сувларидан назоратсиз қойдаланиш, ўлкада ўринсиз равишда сунъий сув қавзаларининг қурилиши натижасида Орол қенгизи аста-секин қуриб бошлади ва XX асрнинг энг йирик Орол қожиаси вужудга қелди.

Ижтимоий ҳаёт

Урушдан кейинги 1946-1950 йилларда халқ хўжалигининг қарбий издан тинч қурилиш йўлига ўтказилиши маълум даражада имтимоий соҳадаги масалаларини қал қилиш

имкониятларини бера бошлади. 1947 йили озик овкатга бўлган карточка тизими бекор қилиниб, чакана савдонинг тикланишига эришилди. Шу йили пул ислохоти ҳам ўтказилди.

Халқ таълимини қайта тиклашга эътибор қаратилди. 1945-1946 ўқув йилларида республикада 4483 та мактаб бўлган бўлса, 1950 йилда уларнинг сони 5005 тага етди. Ўқувчиларнинг сони ҳам 912040 кишидан 1 265 485 кишига кўпайди. Малакали муаллимлар тайёрлашга эътибор қаратилиб, 1950 йилда 48 237 муаллим ишлай бошлади. Олий таълимни ривожлантириш соҳасида ҳам сезиларли ишлар қилиниб, 1945 йилдаги 33 та ўрнига. 1950 йилда 37 та олий ўқув юртлари фаолият кўрсата бошлади. Талабаларнинг сони 1950 йилда 1940 йилга нисбатан 3 баравар кўпайиб 21 190 тага етди.

Шу йиллар мабойнида ўрта махсус ихтисослашган теникумлар 71 тадан 91 тага етди. Ўқитувчиларнинг сони эса 2037 тадан 40370 тага кўпайди, шифокорларнинг сони деярли 2 баробар ўсган бўлса-да республика аҳолисига тиббий хизмат кўрсатиш коникарсиз аҳволда эди. 80-50 йиллар мабойнида Республикаимизнинг ижтимоий иқтисодий ва маданий ҳаётида маълум даражада ўзгаришлар содир бўлди.

1956 йилда телевидениянинг ватани бўлган Тошкентда телемарказнинг ишга туширилиши Ўзбекистон ҳаётида муҳим воқеа бўлди.

Шу йилларда меҳнатқашларнинг турмуш шароити ҳам қисман яхшиланди. Аҳолига савдо хизматини яхшилаш мақсадида савдо тармоқлари кенгайтирилди.

Меҳнатқашларни уй-жой билан таъминлаш масаласида ҳам бир қатор ишлар қилинди. Тошкентда йирик Чилонзор турар жой массиви қад кўтарди. Нукус, Чирчик, Навоий, Олмалик, Самарканд, Фарғона, Ангрэн каби шаҳарларда янги турар жой мавзелари барпо этилди. Бирок Ангрэн каби шаҳарларда янги турар жой мавзелари барпо этилди. Бирок бу қурилишларнинг ўсиш даражаси аҳолининг ўсиш даражасидан орқада қолмакда эди. Қурилган иморатларнинг сифат даражаси ҳам паст эди. Республика аҳолисини уй жой билан таъминлаш масаласи ҳал қилинмай қолаверди.

Аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш, даволаш профилактика муасссалари ва медицина ходимларини кўпайтириш бўйича ҳам ишлар олиб борилди. 1986 йилда 895 даволаш профилактика муасссаларидан 35 мингдан ортиқ медицина ходимлари меҳнатқашларга тиббий хизмат кўрсата бошладилар. 1989 йилда шифокорларнинг сони 68.5 мингга етиб жумхуриятимизнинг ҳар 10 минг аҳолисига 33.8 шифокор ва 101.7 тиббиёт ҳамшираси тўғри келди. Шунга қарамай жумхуриятимиз рақ, ошқозон-ичак, сарик каби юқумли касалликлар бўйича иттифокда етакчи ўринларни эгаллар эдилар. Тугилаётган ҳар 5 боладан биттаси гўдаклигидаёқ хайтдан кўз юмар эди.

Жумхуриятимизнинг собиқ Иттифок ҳом ашё базасига айланганлиги, пахта яққа ҳокимлиги, экологик аҳволнинг тобора ёмонлашиб бориши, аҳолининг турмуш даражасига таъсир этмай қолмасди. Республика аҳоли турмуши қай даражадалигини қуйидаги аҳоли жон бошига озик-овкат маҳсулотларини истеъмол қилиш кўрсаткичларида кўриш мумкин.

XX аср 80 йилларида Ўзбекистон ҳаёти зиддиятлар ва муаммолар

1970- 1980 йилларга келиб собиқ иттифокнинг иқтисодий ижтимоий ҳаётида, ривожда салбий ҳолатлар юзага келганлигини кузатиш мумкин бўлади.

Ривожланишда бир жойда депсиниб қолиш даври бошланган бўлиб, бу йиллар тарихда тургунлик йиллар деган ном олди. Натижада барча республикалар қатори бизнинг

жумхуриятимизда иктисодий ижтимоий ривожланиш секинлашди, ички муаммоларни субъектив ва валютаритив тарзда хал этилиши зиддиятларни янада кучайтирди ва тенгликка олиб кела бошлади. Унинг асосий сабаблари куйидагилар эди.

1. Бутун иттифок сингари республикамизда ҳам маъмурий буйрукбозлик бошқарувининг кучайиши ва тоталитар тузимнинг ўрнатилганлиги.
2. Халк хўжалигини бошқаришнинг ўта марказлаштирилши ва жумхуриятлар манфаатларининг ҳисобга олинмаганлиги.
3. 60-йилларнинг ўрталарига келиб халк хўжалиги баракасиз ривожланиш имкониятларининг тугаганлигини ҳисобга олиб унинг жадал ривожланиш даврига ўтказилмаганлиги.
4. Республикамизнинг иттифок хом-ашё базасига айланиб қолиши ва пахта якка ҳокимлигининг ўрнатилиши.
5. Ижтимоий масалаларга қолдиқ тамойили асосида қаратилиши.
6. Табиатга нисбатан нотўғри муносабатда бўлмаганлиги.

Маънавий соҳада

1. Дин ва диндорларга нисбатан зўровонлик сиёсатининг олиб борилиши.
2. Умуинсоний кадрятларни тан олмаслик.
3. Ижодкор зиёлиларга тор синфий нуктаи назардан қаралиши ва улар ижодининг бўғиб қўйилиши.
4. Бошқа халкларнинг маънавий кадрятларини менсимасли.
5. Миллий масалини хал қилишда тор синфий нуктаи назардан қаралиб, байналминаллашувни синфий тарзда тезлаштиришга ҳаракат қилиш каби номақул фаолият.

Бу зикр этилган сабаблар эса республикамиз тараккиётига, халкимиз руханиятига ҳам таъсир этмай қолмайди.

Шунга қарамай 50-80 йиллардаги республикамиз тарихининг ижодкори ўзбек халқи бўлди. Бу халқ тарих синовларидан жасорат билан ўтиб, фидокорона меҳнати орқали ўзининг моддий ва маънавий бойлигини қўпайтира олди.

Биргина депсиниш ҳолати мамлакат иктисодиётининг издан чиқишига олиб келди. Бу даврда асосан маблағларни сарфлаш эвазига баракасиз йўлдан зўрма зўраки ривожлантирилган мамлакат халқ хўжалиги амалда ривожланмади. Мамлакатнинг ўша вақтдаги раҳбарлари Л.И.Брежнев (1964-1982 й ноябригача), Ю.В.Андропов (1982 й. Ноябрь, 1983 й. Февраль) К.У Черненко (1983 й. Март, 1984 й. Март) иктисодий ижтимоий ва сиёсий соҳаларда ўз ечимини қутаётган муаммоларга этибор бермадилар. Шуни таъқидлаш жоизки, Собик иттифок аввал бошдан сохта қурама эди. Ўнта республикалар мажбуран бирлашган эдилар. Шунинг учун ҳам улар ўз халқи миллий давлатчилиги кадрятлари, хоҳиш иродаси инобатга олинмаган бу иттифокдан бутунлай норози эдилар. Аммо ундан чиқиш мураккаб эди. Гарчи собик иттифок конститутциясида бундай қоида мавжуд бўлса-да қучли марказ армия давлат хавфсизлиги қўмитаси каби асосий қучлар бу иттифокнинг таянч нукталари эди.